

**Η ΓΛΩΣΣΑ, Η ΣΧΟΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ
ΚΑΙ Η ΑΝΙΣΗ ΕΠΙΔΟΣΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ**

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΜΠΕΡΝΣΤΙΝ

Από τη μεγάλη βιβλιογραφία πάνω στη γλώσσα των ομάδων, τη σχολική γλώσσα και τη σχέση της με τη σχολική επιτυχία (και με όλες τις αμφιβολίες, μεθοδολογικές και θεωρητικές για ορισμένα από τα πορίσματα) βγαίνει το ακόλουθο συμπέρασμα: Η γλώσσα του σχολείου είναι μία από τις μορφές, ένα από τα κοινωνικά ιδιώματα της κάθε εθνικής γλώσσας. Τη γλώσσα αυτή κατέχουν με άνισο τρόπο τα άτομα ανάλογα με την κοινωνική τους προέλευση. Το εκπαιδευτικό σύστημα βαθμολογεί και επιλέγει με βάση την ευχέρεια στην προφορική και γραπτή χρήση της γλώσσας του σχολείου. Καθώς όμως, ανάλογα με την κοινωνική τους προέλευση, οι μαθητές είναι άλλοι περισσότεροι και άλλοι καθόλου εξοικειωμένοι με τη γλώσσα του σχολείου, η διαφορά αυτή έχει αποτέλεσμα οι μαθητές από τα ψηλότερα κοινωνικά στρώματα να έχουν μεγαλύτερη σχολική επιτυχία.

Πάνω στο θέμα αυτό, σχέση της γλώσσας που το άτομο κατέχει από την προέλευσή του και της γλώσσας του σχολείου, η πιο αξιόλογη δουλειά σε διεθνές επίπεδο είναι του άγγλου καθηγητή της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης Μπέιζιλ Μπερνστίν και των συνεργατών του. Οι μελέτες του Μπερνστίν έχουν προκαλέσει πολύχρονο διεθνή διάλογο, έχουν υποστηριχτεί και κατακριθεί. Ωστόσο, σε όλο το διεθνή χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας και της κοινωνιολογίας της παιδείας έχουν πριν απ' όλα επηρεάσει σε βαθμό πολύ μεγάλο όλους σχεδόν τους ερευνητές και έχουν από την επίδραση του Μπερνστίν πηγάζει πολυάριθμες έρευνες και μελέτες σε πολλές χώρες. Σήμερα, μπορεί κανείς να μιλήσει για Σχολή Μπερνστίν.

Η δουλειά του Μπερνστίν αρχίζει στο τέλος της δεκαετίας του 1950. Στηρίζεται σε πολύχρονες και μεγάλες εμπειρικές έρευνες και καταλήγει σε ολόκληρη ερμηνευτική θεωρία για τη γλώσσα και το σχολείο.

Η θεωρία θα μπορούσε να συνοψιστεί στα ακόλουθα. Η γλώσσα, η γνώση του χειρισμού της και η ευχέρεια εκμάθησης των κανόνων της είναι ένας από τους σημαντικότερους, αν όχι ο σημαντικότερος παράγοντας της σχολικής επιτυχίας ή αποτυχίας. Οι διάφορες κοινωνικές τάξεις μιλούν διαφορετική γλώσσα, όχι τόσο ως προς το λεξιλόγιο, αλλά κυρίως ως προς τη δομή της και τη σχέση των ατόμων με τη γλώσσα. Η γλώσσα που το σχολείο διδάσκει είναι η γλώσσα των μεσοστρώματων, με αποτέλεσμα να ευνοείται η σχολική επιτυχία των μαθητών που προέρχονται από τα μεσοστρώματα ή τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Αντίθετα, οι μαθητές από τα κατώτερα («εργαζόμενα») στρώματα βρίσκονται έξα-

φνα, με την είσοδό τους στο σχολείο, σε ανοίκειο γλωσσικό περιβάλλον, με αποτέλεσμα να αναστέλλονται οι δυνατότητές τους για σχολική επιτυχία.

Από το 1958 και μέχρι το 1961 ο Μπερνστίν ορίζει δύο γλώσσες, την «κοινή γλώσσα», που μιλούν τα στρώματα των εργαζομένων και την «επίσημη γλώσσα»³⁰⁴, που μιλούν τα μεσοστρώματα και τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα και είναι η γλώσσα του σχολείου. Από το 1962 και ως σήμερα ο Μπερνστίν αντικατέστησε την ορολογία αυτή («κοινή» και «επίσημη» γλώσσα) και χρησιμοποιεί τους όρους «περιορισμένος» και «επεξεργασμένος» γλωσσικός κώδικας³⁰⁵.

Κατά τον Μπερνστίν, οι δύο αυτές γλώσσες, οι δύο αυτοί «κώδικες», διαφέρουν κυρίως ως προς τη δομή τους και εκφράζουν διαφορετικές κοινωνικές σχέσεις στο εσωτερικό της οικογένειας. Οι δύο γλώσσες δηλαδή καθορίζουν και δύο διαφορετικούς γνωστικούς προσανατολισμούς. Οι δύο γλώσσες εκφράζουν διαφορετικές σχέσεις κοινωνικές, διαφορετικούς τρόπους επικοινωνίας, που αποτυπώνουν διαφορετική ιεραρχία και καταμερισμό της εξουσίας στο εσωτερικό της οικογένειας, τέλος διαφορετική χρήση του λόγου στις επικοινωνιακές σχέσεις. Υπάρχει διαφορά ως προς το βαθμό στον οποίο δίνεται έμφαση σε ένα από τα χαρακτηριστικά της γλωσσικής δομής, που επιτρέπουν την εξωτερίκευση της σχέσης ανάμεσα στη σκέψη και το συναισθήμα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, τα κύρια χαρακτηριστικά της γλώσσας των εργαζόμενων στρωμάτων είναι τα ακόλουθα.

- Είναι γλώσσα με φράσεις σύντομες, γραμματικά και συντακτικά απλές και συχνά ανολοκλήρωτες.
- Περιέχει μεγάλο ποσοστό περιεκτικών εκφράσεων, χρησιμοποιεί κυρίως την οριστική και συχνά την προστακτική φωνή, κάνει συχνή και επαναληπτική χρήση ορισμένων συνδετικών.
- Χαρακτηρίζεται από περιορισμένη και τυποποιημένη χρήση των επιθέτων και επιρρημάτων, σπάνια χρήση της απρόσωπτης αντωνυμίας.
- Αποτελείται από απλές διαπιστώσεις και ερωτήσεις, χρησιμοποιεί την ίδια δήλωση ως αιτιολογία και ως συμπέρασμα, πράγμα που σημαίνει ότι η αξία της δήλωσης πηγάζει από την κοινωνική αποδοχή της και όχι από τη λογική συνέπεια του συλλογισμού.
- Δίνει έμφαση στις λέξεις και όχι στην πρόταση, κάνει συχνή και επαναληπτική χρήση φραστικών στερεοτύπων που γεμίζουν το κενό ανάμεσα στη μια φράση και την επόμενη. Χρησιμοποιεί συχνά στερεότυπες εκφράσεις που εκφράζουν την παραδοσιακή λογική ή την κοινή λογική.
- Ο συμβολισμός της είναι περιγραφικός και δεν επιτρέπει εύκολα τη γενίκευση.

- Η έμφαση τοποθετείται στις συγκινησιακές και λιγότερο στις λογικές συνέπειες, απουσιάζει το ατομικό ύφος, που μεταδίδεται με εξωλεκτικούς κώδικες.

Η γλώσσα αυτή είναι τελείως διαφορετική από την επίσημη, το λεγόμενο επεξεργασμένο κώδικα, που χαρακτηρίζεται από τα παρακάτω.

- Ακριβή και αυστηρή συντακτική και γραμματική δομή που οργανώνει την κάθε φράση.

- Περίπλοκη συντακτική δομή, που εκφράζει τις αποχρώσεις και συχνή χρήση του υποτακτικού λόγου.

- Συχνή χρήση των προθέσεων, της απρόσωπης αντωνυμίας, χρήση εισαγωγικών συλλογισμών στην κύρια πρόταση, αυστηρή επιλογή επιθέτων και επιρρημάτων.

- Η δομή της φράσης εκφράζει ατομική εκτίμηση και αξιολόγηση, υπάρχει ιεραρχημένη και περίπλοκη χρήση των εννοιών.

- Ο εξωλεκτικός συμβολισμός είναι κυρίως συναισθηματικός και δεν επηρεάζει τη λογική των λεγομένων, που έχουν τη μορφή άρτιων συλλογισμών.

Η επίδραση των δύο αυτών γλωσσικών συστημάτων στα παιδιά διαμορφώνει δύο διαφορετικές σχέσεις με τη γλώσσα. Παράδειγμα, η γλωσσική αντίδραση μιας μητέρας απασχολημένης με κάποια εργασία προς το παιδί της που κάνει θόρυβο. Η μητέρα από τα λαϊκά στρώματα θα πει, «σιωπή» ή «ησυχία» ή «σταμάτα αμέσως τη φασαρία». Ενώ η μητέρα των μεσοστρωμάτων θα πει, π.χ., «Αν έκανες για λίγο ησυχία, θα τέλειωνα πιο γρήγορα, για να μπορέσω ν' ασχοληθώ μαζί σου» ή «αν συνεχίσεις τέτοια φασαρία, παιδί μου, δε θα μ' αφήσεις να τελειώσω τη δουλειά μου...». Άλλο παράδειγμα, η γλωσσική αντίδραση μιας μητέρας στο παιδί της που γυρεύει επίμονα ένα αντικείμενο. Η μητέρα των λαϊκών στρωμάτων θα αρνηθεί μονολεκτικά ή θα του το δώσει για να ησυχάσει. Η μητέρα από τα μεσοστρώματα θα πει, π.χ., «Γιατί δε χρησιμοποιείς ένα από τα παιχνίδια σου, καλύτερα;» ή «Θα σου το δώσω, αν όμως μου εξηγήσεις πρώτα τι θα το κάνεις.» Άρα, λέει ο Μπερνστίν, το παιδί των μεσοστρωμάτων υφίσταται από την πρώτη νηπιακή ηλικία έμμεση και άμεση πίεση να μετατρέπει τα συναισθήματα και τις επιθυμίες του σε λόγο. Επίσης αποχτάει πολύ νωρίς προδιάθεση να κατατάσσει συμβολικές σχέσεις³⁰⁶.

Το παιδί λοιπόν των μεσοστρωμάτων μαθαίνει την επίσημη γλώσσα στο οικογενειακό του περιβάλλον. Μαθαίνει να χρησιμοποιεί το λόγο περισσότερο. Όταν φτάνει στο σχολείο, γνωρίζει την επίσημη γλώσσα, αλλά και την κοινή³⁰⁷. Επιπλέον, γνωρίζει την κοινωνική χρήση της κάθε γλώσσας. Ξέρει ότι η κοινή χρησιμοποιείται κυρίως μεταξύ ίσων και

ομοίων, ότι είναι άμεση και εκφράζει σχέσεις οικειότητας, ενώ η επίσημη αποτυπώνει την κοινωνική ιεραρχία και εκφράζει σχέσεις κοινωνικά άνισες και επίσημες. Το παιδί των μεσοστρωμάτων επομένως βρίσκεται όταν μπαίνει στο σχολείο σε γλωσσικό περιβάλλον γνωστό, όπου χρησιμοποιείται σύστημα επικοινωνίας με το οποίο είναι ήδη εξοικειωμένο. Είναι επιπλέον έτοιμο να αποδεχτεί το ρόλο του δασκάλου και την οργάνωση του σχολείου και γνωρίζει τη γλώσσα με την οποία εκφράζεται η αποδοχή της σχολικής ιεραρχίας (η ιεραρχικά ανώτερη θέση του δασκάλου).

Αντίθετα, το παιδί από τα λαϊκά στρώματα γνωρίζει μόνο την κοινή γλώσσα. Με την είσοδό του στο σχολείο βρίσκεται σε γλωσσικό περιβάλλον ξένο και ανοίκειο. Για να επικοινωνήσει με το δάσκαλο και το βιβλίο είναι υποχρεωμένο να «μεταφράζει» τη σχολική γλώσσα στο δικό του γλωσσικό σύστημα που έχει άλλη δομή. Άρα δεν μπορεί να απαντήσει αυτόματα, δεν επικοινωνεί άμεσα. Άλλη μεγάλη δυσκολία είναι ότι η κοινή γλώσσα περιέχει ελάχιστες, κατά τον Μπερνστίν, αναφορές στην κοινωνική ιεραρχία, πράγμα που την κάνει ακατάλληλη για την επικοινωνία ιεραρχικά κατώτερου προς ανώτερο. Ο μαθητής που έρχεται στο σχολείο κάτοχος μόνο της κοινής γλώσσας είναι πολύ πιθανό ότι θα τη χρησιμοποιήσει σε καταστάσεις που δεν πρέπει, πράγμα που μπορεί να γίνει αντιληπτό από το δάσκαλο σαν εχθρική ή επιθετική συμπεριφορά. Οι εκφραστικές μορφές και η αμεσότητα του λόγου, που χαρακτηρίζει τη χρήση της κοινής γλώσσας, μπορεί να παρερμηνευθεί από το δάσκαλο. Κάτι τέτοιο μπορεί να οδηγήσει μέχρι την κατάσταση όπου ο μαθητής και ο δάσκαλος αξιολογούν αρνητικά τον τρόπο επικοινωνίας ο ένας του άλλου, οπότε η επικοινωνία μετατρέπεται σε έκφραση διαφορών. Κυρίως, μπορεί να οδηγήσει σε καταστροφή της επικοινωνίας ανάμεσα στο δάσκαλο και το μαθητή, ενώ στην πραγματικότητα ο καθένας χρησιμοποιεί διαφορετική γλώσσα. Αν ο δάσκαλος έχει (από τη χρήση της κοινής γλώσσας που κάνει ο μαθητής) την αίσθηση ότι υποβιβάζεται το κοινωνικό του κύρος, μπορεί η δυσκολία επικοινωνίας να οξυνθεί στο έπακρο. Το παιδί των εργαζόμενων στρωμάτων έχει επιπλέον την αίσθηση δυσκολίας να επικοινωνήσει, νιώθει έλλειψη άνεσης και διαπιστώνει αποτυχία του³⁰⁸.

Το παιδί λοιπόν από τα λαϊκά κοινωνικά στρώματα έχει εξαιτίας της γλώσσας πολύ μεγαλύτερες δυσκολίες για να προσαρμοστεί στη σχολική ζωή. Αντιμετωπίζει δυσκολία στην επικοινωνία και κινδυνεύει από τις συνέπειες των παρανοήσεων που του δημιουργεί η άγνοια της επίσημης γλώσσας. Η γλωσσική του κατάρτιση το κάνει να μην αποδίδει σημασία στη χρήση της γλώσσας που απαιτεί η διδακτική σχέση. Έτσι αντιστέκε-

ται στην εκμάθηση νέων λέξεων, όταν πρόκειται για συνώνυμα, γιατί του φαίνονται άχρηστες. Επίσης αντιστέκεται στην εκμάθηση μιας άλλης δομής του εκφραστικού συλλογισμού, που μετατρέπει τη γλώσσα σε έμμεσο αντί για άμεσο καθώς και περίπλοκο αντί για απλό μέσο επικοινωνίας, πράγμα που επίσης του φαίνεται άχρηστο. Η κατάσταση αυτή, λέει ο Μπερνστίν, κάνει το μαθητή από τα λαϊκά στρώματα πολύ λιγότερο δεκτικό των νόμων που διέπουν την οργάνωση και των αξιών που κυριαρχούν στο σχολείο. Τον κάνει επιρρεπή να πάρει αρνητική στάση απέναντι στο θεσμό, να αμφισβητήσει τους νόμους και τις αξίες του καθώς και το περιεχόμενο της διδασκαλίας. Τον κάνει επίσης να νιώθει σε κοινωνικό περιβάλλον ξένο και αφιλόξενο, μέσα στο οποίο αποτυχαίνει να μεταδώσει αυτό που σκέφτεται ή αυτό που αισθάνεται. Τέλος, η κατάσταση αυτή τον υποχρεώνει να καταφύγει στο μόνο δρόμο μάθησης που η γλωσσική διαφορά του αφήνει ανοιχτό, τη μηχανική μάθηση.

Από το ερευνητικό έργο του Μπερνστίν, που στηρίζει τα θεωρητικά του συμπεράσματα, αποδεικνύονται τα παρακάτω. Τα μέλη των λαϊκών στρωμάτων χρησιμοποιούν λιγότερο το λεκτικό κώδικα επικοινωνίας για να εκφράσουν τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Μιλούν λιγότερο με τα παιδιά τους και επιβάλλουν τη γνώμη τους συχνότερα με μονολεκτικές εντολές ή με την προστακτική φωνή. Αντίθετα, στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα, τα άτομα χρησιμοποιούν πολύ περισσότερο το λόγο, μιλούν περισσότερο με τα παιδιά τους και επιβάλλουν τη γνώμη τους κυρίως με εντολές που αποτελούν συλλογισμούς.

Οι έρευνες του Μπερνστίν αποδεικνύουν επίσης ότι τα παιδιά από τα λαϊκά στρώματα έχουν πολύ χαμηλότερη επίδοση στα γλωσσικά μαθήματα και ότι αυτό παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη γενικότερη σχολική τους επίδοση, δημιουργώντας τη θεμελιώδη προϋπόθεση για να γίνουν κακοί μαθητές³⁰⁹.

* * *

Ο Μπερνστίν υποστηρίζει ότι η μορφή των κοινωνικών σχέσεων στο εσωτερικό της οικογένειας είναι διαφορετική κατά κοινωνική τάξη και ότι η μορφή αυτή εκφράζεται διαφορετικά στο γλωσσικό κώδικα της κάθε κοινωνικής κατηγορίας.

Στον «περιορισμένο γλωσσικό κώδικα» αντιστοιχεί και εκφράζεται ένα σύστημα οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων μέσα στην οικογένεια, που το ονομάζει «σύστημα κλειστών ρόλων». Αντίστοιχα, στον «επεξεργασμένο γλωσσικό κώδικα» αντιστοιχεί και εκφράζεται η οργάνωση, που ονομάζει «σύστημα ανοιχτών ρόλων».

Το «σύστημα κλειστών ρόλων» το περιγράφει με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά. Μέσα στην οικογένεια, ο ρόλος του κάθε μέλους είναι αυστηρά οριοθετημένος. Η οικογενειακή ιεραρχία είναι επίσης αυστηρή και οι αποφάσεις παίρνονται χωρίς συζήτηση από τα μέλη που η θέση τους στην οικογενειακή ιεραρχία τα εξουσιοδοτεί να αποφασίζουν. Οι σχέσεις αυτές ενισχύουν στα παιδιά την εκμάθηση ενός ρόλου περισσότερο συλλογικού παρά ατομικού. Η κοινωνικοποίηση των παιδιών γίνεται μέσα από την ομάδα των ομηλικών, καθώς ο έλεγχος της οικογένειας πάνω στις σχέσεις των παιδιών με την ομάδα ομηλικών είναι χαλαρός. Το σύστημα οικογενειακών σχέσεων βασίζεται σ' έναν τρόπο επικοινωνίας των μελών που προσφέρει λιγότερες δυνατότητες λεκτικής έκφρασης της γνώμης, των συναισθημάτων ή των επιθυμιών από τα παιδιά. Το σύστημα αυτό αντιστοιχεί στον «περιορισμένο γλωσσικό κώδικα», όπου το Εγώ είναι λιγότερο παρόν και οι γλωσσικές επιλογές πιο περιορισμένες, καθώς οι σημασίες είναι περισσότερο συλλογικές. Επιπλέον οι λιγότερες γλωσσικές επιλογές και η απλή και δύσκαμπτη σύνταξη αποθαρρύνουν τη γλωσσική εφευρετικότητα και εμποδίζουν το άτομο να αποπειραθεί να μεταβάλει το σύστημα των συμβόλων. Ο περιορισμένος κώδικας ακόμα προσφέρει στον ομιλητή αντιληπτική οργάνωση λιγότερο περίπλοκη, άρα μια σειρά αιτιατών σχέσεων λιγότερο ανεπτυγμένη και δυσκολία στο χειρισμό των αφηρημένων εννοιών.

Το «ανοιχτό σύστημα ρόλων» χαρακτηρίζεται από οργάνωση των οικογενειακών σχέσεων προσανατολισμένη στο άτομο, την ατομικότητα του κάθε μέλους. Ο τομέας των αποφάσεων είναι ανοιχτός στην παρέμβαση και την κρίση όλων των μελών, με αρκετά περιθώρια πρωτοβουλίας στα παιδιά. Η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στον έλεγχο που ασκεί πάνω στις σχέσεις των παιδιών με την ομάδα ομηλικών. Η κοινωνικοποίησή τους «δεν εγκαταλείπεται» ποτέ στην επίδραση της ομάδας ομηλικών. Οι σχέσεις αυτές και ο τρόπος που παίρνονται οι αποφάσεις δίνουν βαρύτητα στη λεκτική επικοινωνία, στην ανταλλαγή κρίσεων, επιχειρημάτων και συμπερασμάτων ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά. Έτσι ενισχύεται η λεκτική έκφραση των συναισθημάτων, των προτιμήσεων, επιθυμιών κτλ. Το σύστημα αντιστοιχεί και εκφράζεται στον «επεξεργασμένο κώδικα», που προσφέρει πολλές γλωσσικές επιλογές, εξατομίκευση των σημασιών, σύνθετο λόγο και εύκαμπτη σύνταξη. Επίσης ενθαρρύνει τη διατύπωση νέων εννοιών, επιτρέπει το μετασχηματισμό και την τροποποίηση εννοιών καθώς και την εφεύρεση νέων όρων³¹⁰.

* * *

Μέρος από τα θεωρητικά συμπεράσματα του Μπερνστίν στηρίζονται στο έργο του ρώσου γλωσσολόγου της δεκαετίας του 1920 Λεβ Βυγκότσκι, που αποδίδει μεγάλη σημασία στη γλώσσα για την ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της αντίληψης³¹¹. Στηρίζεται επίσης σε ανάλογες αντιλήψεις του Έντουαρντ Σαπίρ, που υποστηρίζει ότι η γλώσσα είναι οδηγός προς την «κοινωνική πραγματικότητα». Και ακόμα, στο έργο του Μπέντζαμιν Λη Γουόρφ, επηρεασμένο κυρίως από τον Σαπίρ, που κατασκεύασε την επιστημονική υπόθεση (τη λεγόμενη υπόθεση Σαπίρ-Γουόρφ), που λέει ότι η γλώσσα είναι διαμορφωτική της νοητικής δομής, ότι παίζει ένα ρόλο πολύ ουσιαστικότερο από αυτόν που ως τώρα γνωρίζαμε, γιατί η δομή της γλώσσας και η σχέση της με την πραγματικότητα που συμβολίζει επηρεάζουν τη σκέψη, επιδρούν στη νόηση και τη διαμορφώνουν³¹².

Πρέπει να τονιστεί εδώ ότι ξέρουμε ακόμα πολύ λίγα για τη σχέση γλώσσας και νόησης. Η υπόθεση Σαπίρ-Γουόρφ είναι πολύ ενδιαφέρουσα, αλλά δεν υπάρχουν αρκετά δεδομένα που να την αποδεικνύουν. Η μόνη ένδειξη που διαθέτουμε ως τώρα βρίσκεται κυρίως στις έρευνες του Λάμποβ, όπου φαίνεται ποιες γνωστικές δυνατότητες προσφέρει μια ορισμένη γλώσσα³¹³. Πρέπει να τονιστεί ακόμα ότι στο βαθμό που είναι σωστή, η ενδιαφέρουσα αυτή υπόθεση δεν εμπεριέχει καθόλου αξιολογική διαφοροποίηση των γλωσσικών διαφορών. Η γλώσσα είναι απλώς διαφορετική. Στο βαθμό μάλιστα που οι ενδείξεις από τις έρευνες του Λάμποβ αποδειχτούν σωστές, υπάρχει το ενδεχόμενο να ανατραπεί η αξιολογική νόρμα που θεωρεί ανώτερη την επίσημη μορφή της γλώσσας. Αν οι ενδείξεις που προκύπτουν από το έργο του Λάμποβ αποδειχτούν σωστές, η κοινή αγγλική των μαύρων εμφανίζεται πιο ακριβής και πιο αποτελεσματική από την επίσημη γλώσσα.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Μπερνστίν θεωρεί ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στον «τρόπο γνωστικής έκφρασης» και στις διάφορες κοινωνικές τάξεις³¹⁴. Ότι διαφορετικοί όροι για την ονομασία του ίδιου αντικείμενου σημαίνουν διαφορετικές εμπειρίες. Δηλαδή, η δομή των κοινωνικών στρωμάτων μεταδίδει στα άτομα διαφορετικές εμπειρίες, που εκφράζονται στις διαφορετικές σημασίες. Οι διαφορετικές εμπειρίες, η διαφορετική γνωστική διαδικασία για την κάθε γλώσσα προδιαθέτει τα άτομα από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα με ισχυρή αντίσταση απέναντι στην επίσημη μάθηση. Η αντίσταση αυτή εκφράζεται με πολλούς τρόπους και σε πολλά επίπεδα, γίνεται π.χ. άρνηση της πειθαρχίας, απόρριψη των αξιών του δασκάλου, μη συνειδητοποίηση της ανάγκης εμπλουτισμού του λεξιλογίου, προτίμηση για την περιγραφική παρά για την αναλυτική γνωστική διαδικασία³¹⁵. Η γλώσσα των λαϊκών στρωμάτων,

με άλλα λόγια, και ο τρόπος σκέψης που διαμορφώνει προδιαθέτει τα άτομα με ισχυρή αντίσταση απέναντι σε όλες σχεδόν τις προϋποθέσεις της σχολικής επιτυχίας.

Ο Μπερνστίν υποστηρίζει ακόμα ότι έχει μεγάλη σημασία ο ρόλος που παίζει η γλώσσα στη διαδικασία απόκτησης από το παιδί «ιδιαιτέρως κοινωνικής ταυτότητας». Οι διαφορετικοί κατά κοινωνική τάξη γλωσσικοί κώδικες μέσα από τους οποίους μεταδίδεται η παιδεία (κουλτούρα) και διαμορφώνεται η κοινωνική συμπεριφορά επηρεάζουν τη σχέση του παιδιού με το σχολείο, γιατί ο μαθητής κάτοχος του «περιορισμένου γλωσσικού κώδικα» ζει τη σχολική εμπειρία ως συμβολική και κοινωνική αλλαγή, ενώ ο μαθητής κάτοχος του «επεξεργασμένου γλωσσικού κώδικα» τη ζει ως συμβολική και κοινωνική εξέλιξη³¹⁶.

Οι εμπειρικές έρευνες αποδεικνύουν από πολλά χρόνια ότι η ανάπτυξη του λόγου έχει σχέση με τη μεταγενέστερη ευφυΐα, τουλάχιστον την ευφυΐα όπως την ορίζει ο δυτικός πολιτισμός και το σχολικό σύστημα, δηλαδή τουλάχιστον την ευφυΐα που απαιτεί η σχολική επιτυχία³¹⁷. Και οπωσδήποτε, όπως έχει επανειλημμένα αποδειχτεί, η σχολική επιτυχία έχει πολύ στενή σχέση με την ικανότητα των μαθητών να χειρίζονται με άνεση τη σχολική γλώσσα³¹⁸.

* * *

Η θεωρία του Μπερνστίν προκάλεσε ευρύτατο διεθνή διάλογο, που συνεχίζεται ακόμα. Από τις κριτικές που ασκήθηκαν ως τώρα, η σημαντικότερη ίσως είναι η ακόλουθη: η ονομασία και η περιγραφή των δύο κωδίκων περιέχει την εκ των προτέρων θετική αξιολόγηση της γλώσσας των μεσοστρωμάτων και την αρνητική αξιολόγηση της λαϊκής γλώσσας³¹⁹. Αμφισβητήθηκε δηλαδή η ορολογία του Μπερνστίν και γράφτηκε ότι ο «περιορισμένος» κώδικας δεν είναι καθόλου περιορισμένος, απλώς εκφράζει μια άλλη σχέση με τη γλώσσα³²⁰.

Για την πλήρη κατανόηση της θεωρίας του, πρέπει να σημειώσουμε και τούτο: η ταξική γλωσσική διαφορά, που ο Μπερνστίν διαπιστώνει, είναι ακραία και αυτό σίγουρα οφείλεται στις έντονες ιδιοτυπίες της αγγλικής κοινωνίας. Στην Αγγλία, οι εξωτερικές και ορατές διαφορές ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις (συμπεριφορά, ενδυμασία, εξωγλωσσικοί κώδικες επικοινωνίας, συνήθειες) είναι εντονότερες από ό,τι σε άλλες χώρες. Οι γλωσσικές μάλιστα ταξικές διαφορές είναι έντονες και άμεσα καταληπτές όσο πουθενά αλλού στον κόσμο. Η γραμματική, η σύνταξη, το λεξιλόγιο και η προφορά αλλάζουν όσο σε καμιά άλλη χώρα από τη μια

τάξη στην άλλη. Και μόνο στην Αγγλία συμβαίνει να είναι δυνατό για τον κάθε ομιλητή, μόλις αρθρώσει μία φράση, ο ακροατής να καταλαβαίνει αμέσως από την επιλογή των λέξεων, τη σύνταξη και την προφορά, σε ποια κοινωνική κατηγορία ανήκει ο ομιλητής και σε ποια περιοχή της χώρας ή σε ποια γειτονιά του Λονδίνου κατοικεί. Δεν πρέπει να ξεχνάμε, γράφουν ο Κάραμπελ και ο Χάλσεϋ ότι «τα δεδομένα του Μπερνστίν είναι κυρίως βρετανικά. Ο ταξικός όμως χαρακτήρας της βρετανικής κοινωνίας είναι ιδιαίτερα εμφανής και η ταξική γλωσσική διαφοροποίηση είναι ασυνήθιστα έντονη. Παραμένει λοιπόν ανοιχτό το ερώτημα, εάν η κοινωνιογλωσσική θεωρία του Μπερνστίν μπορεί να εφαρμοστεί με την ίδια αποτελεσματικότητα και σε άλλες βιομηχανικές κοινωνίες»³²¹.

Ένα παράδειγμα, που μνημονεύεται επανειλημμένα για να δείξει ότι αυτό που ο Μπερνστίν ονομάζει «περιορισμένος κώδικας» είναι το γλωσσικό αποτέλεσμα μιας άλλης σχέσης με τη γλώσσα, είναι το ακόλουθο. Σε μία από τις δοκιμασίες του Μπερνστίν σε παιδιά 5 χρόνων, που τα αποτελέσματά της δείχνουν ότι τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων έχουν γλώσσα πιο περιορισμένη, δίνονται στα παιδιά πέντε εικόνες στη σειρά που συνθέτουν μια ιστορία και τους ζητείται να διηγηθούν την ιστορία. Από τα αποτελέσματα, ο Μπερνστίν κατασκευάζει δύο τυποποιημένες απαντήσεις, που η μία αντιστοιχεί στον περιορισμένο κώδικα και η άλλη στον επεξεργασμένο. Η πρώτη απάντηση είναι:

«Παίζουν ποδόσφαιρο και σουτάρει και η μπάλα ξεφεύγει και σπάει ένα τζάμι και όλοι κοιτάζουν, μετά αυτός βγαίνει και τους μαλώνει γιατί το έσπασαν και μετά το βάζουν στα πόδια».

Η δεύτερη απάντηση είναι:

«Τρία αγόρια παίζουν ποδόσφαιρο και το ένα σουτάρει την μπάλα και η μπάλα ξεφεύγει και σπάει ένα τζάμι και τα αγόρια κοιτάζουν, ένας άντρας βγαίνει και τα μαλώνει γιατί έσπασαν το τζάμι και μετά το βάζουν στα πόδια και η γυναίκα κοιτάζει από το παράθυρο»³²².

Η ερμηνεία του Μπερνστίν, σύμφωνα με την οποία στην πρώτη απάντηση διαβάζουμε τον περιορισμένο γλωσσικό κώδικα, που μιλούν οι λαϊκές τάξεις, αμφισβητείται με την ακόλουθη συλλογιστική. Η πρώτη απάντηση για να γίνει κατανοητή προϋποθέτει ο ακροατής να ξέρει τις εικόνες, πράγμα που δε συμβαίνει με τη δεύτερη. Στην πρώτη διήγηση πολλές σημασίες λανθάνουν στο λόγο, γιατί αποτελούν έμμεσες μνείες στην εικόνα. Στη δεύτερη, όλες οι σημασίες είναι λεκτικά εκφρασμένες. Δηλαδή, σύμφωνα με την αμφισβήτηση αυτή, στην πρώτη διήγηση δεν έχουμε περιορισμένο κώδικα, αλλά διαφορετική χρήση της γλώσσας και διαφορετικό κώδικα κοινωνικής συμπεριφοράς. Η απουσία ορισμού και

η χρήση του απροσδιόριστου υποκειμένου («παίζουν» αντί «τρία αγόρια παίζουν» και «σουτάρει» αντί «το ένα σουτάρει») δεν αποτελούν απόδειξη περιορισμένου κώδικα, άλλωστε ο προσδιορισμός του υποκειμένου παραλείπεται μόνο όταν αποκλείεται η παρανόηση («η μπάλα ξεφεύγει»). Δείχνουν ότι ο ομιλητής θεωρεί αυτονόητο πως ο ακροατής καταλαβαίνει ποιο είναι το υποκείμενο και θεωρεί περιττό τον προσδιορισμό του. Δηλαδή, στην πρώτη διήγηση το παιδί των λαϊκών στρωμάτων λέει «παίζουν ποδόσφαιρο», αντί να πει «τρία αγόρια παίζουν ποδόσφαιρο», γιατί την ώρα που το λέει, ο ακροατής (εξεταστής) κοιτάζει μαζί του τις εικόνες, άρα το παιδί θεωρεί ότι ξέρουν και οι δύο ποιοι και πόσοι παίζουν και είναι περιττό να το προσδιορίσει. Η δεύτερη διήγηση δεν αποδεικνύει λόγο πιο επεξεργασμένο, αποδεικνύει όμως ότι το παιδί των μεσοστρωμάτων καταλαβαίνει πολύ καλύτερα τι ζητάει ο εξεταστής, όταν του προτείνει να διηγηθεί την εικονογραφημένη ιστορία. Καταλαβαίνει ότι εξετάζεται και ότι πρέπει να δείξει τι ξέρει³²³.

Τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων έχουν σχέση λογικής της επικοινωνίας με τη γλώσσα, σημειώνεται αλλού. Δεν έχουν συνηθίσει και δεν τους αρέσει να μιλούν χωρίς προφανή στόχο, να μιλούν στο κενό ή να φτιάχνουν φράσεις τεχνητές, δίχως σκοπό τη μετάδοση μηνύματος³²⁴. Το ίδιο ακριβώς υποστηρίζει ο Μισέλ Τορτ που αναφέρει ότι στις δοκιμασίες νοημοσύνης τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων στην ερώτηση «τι είναι σκύλος;» αποτυχαίνουν συστηματικά, γιατί συχνά απαντούν «Τι είναι σκύλος; Μα, σκύλος!», και μάλιστα με μια απόχρωση αποδοκιμασίας στη φωνή. Η απάντηση αυτή, κατά τον Τορτ, δείχνει άλλη σχέση των παιδιών από λαϊκά στρώματα με την πραγματικότητα. Δείχνει επίσης ελλιπή κατανόηση της εξέτασης, δεν καταλαβαίνουν τα παιδιά αυτά τι ακριβώς ζητάει ο εξεταστής, που περιμένει να του απαντήσουν ότι ο σκύλος είναι «ζώο τετράποδο»³²⁵.

Την κριτική αυτή, την όξυνε στο έπακρο, αδικώντας τον Μπερνστίν, ο αμερικανός γλωσσολόγος Γουίλιαμ Λάμποβ, που έγραψε ότι, αν χρησιμοποιούσε αυτή τη θεωρία, θα είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «τα μαύρα παιδιά στις ΗΠΑ είναι τελείως άγλωσσοι»³²⁶.

Δύο ακόμα αξιομνημόνευτες αντιρρήσεις στη θεωρία του Μπερνστίν είναι οι παρακάτω. Αμφισβητείται μεθοδολογικά μέχρι ποιο βαθμό είναι σωστή και δίνει έγκυρα συμπεράσματα, η εικόνα της κοινωνικής δομής, όπως τη βλέπουν ο Μπερνστίν και οι συνεργάτες του, σαν ένα σύνολο που αποτελείται από δύο μέρη, τις εργαζόμενες τάξεις και τις μέσες-ανώτερες τάξεις. Επίσης, κι αυτό είναι σημαντικό, αμφισβητείται η ακρίβεια των αποτελεσμάτων της πειραματικής κοινωνιογλωσσολογίας, όπως την

εφάρμοσαν ο Μπερνστίν και οι συνεργάτες του. Γιατί μελέτησαν τη γλωσσική συμπεριφορά των ατόμων, μόνο σε κατάσταση εξέτασης με δοκιμασίες και δε μελέτησαν ποτέ τη γλωσσική έκφραση των μαθητών και τις διαφορές της, σε «φυσική κατάσταση», όταν δηλαδή τα παιδιά εκφράζονται αυθόρμητα, δίχως να ξέρουν ότι εξετάζονται³²⁷. Η έκφραση σε «φυσική κατάσταση» διαφέρει εντυπωσιακά από την έκφραση σε συνθήκες εξέτασης, κυρίως για τα παιδιά των λαϊκών στρωμάτων, όπως δείχνουν οι έρευνες του Γουίλιαμ Λάμποβ και μια έρευνα, που αναφέρεται παραπάνω, όπου όταν μαγνητοφωνήθηκε ο ελεύθερος λόγος των παιδιών στο διάλειμμα, δεν προέκυψαν ποιοτικές διαφορές κατά κοινωνική κατηγορία³²⁸.

ΟΙ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑΣ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ